

Ali Hadri, ALI KELJMENDI (1900—1939), Akademija nauka i umetnosti Kosova; Posebna izdanja, knjiga XI; Odeljenje društvenih nauka, knjiga 4, Priština 1984, 242 str.

1.

Monografija akademika Ali Hadrija o jednoj od najistaknutijih ličnosti komunističkog pokreta Albanije komponirana je u dva dijela. Prvi od 112 stranica Keljmedijev je životopis, a drugi od 102 stranice izbor je dokumentarne građe. Autor je u predgovoru svoj rad objasnio potrebom da se o A. Keljmediju, kao *istaknutoj ličnosti historije albanskog naroda*, izradi monografija koja bi ga, polazeći od marksističkog shvaćanja uloge ličnosti u historiji, predstavila kao »[...] nerazdvojnog od društvenog totaliteta tadašnjeg vremena, ali u svakom slučaju u funkciji istorije, progressa i pobjede socijalizma« (Predgovor, str. 7). Tako smo odmah na početku ostali prikraćeni za objašnjenje o totalitetu kojega je konkretnog društva u tadašnjem vremenu riječ, odnosno kako shvatiti pojam »društvenog totaliteta tadašnjeg vremena«, ako je izražen kao globalna kategorija. Isto tako smo se odmah sudarili s metodologijom i pristupom temi, jer autor Ali Keljmedija definira kao — istaknutu ličnost novije historije albanskog naroda, vjesnika i osnivača albanskog komunističkog pokreta i istaknutu ličnost albanskog političkog života — ne dajući ni naznake po čemu je ta ličnost, ako je, značajna i za historiju jugoslavenskog komunističkog pokreta odnosno Jugoslavije. Jer tema je obrađena tako da, osim osnovnih podataka o rođenju, djetinjstvu i mladosti na Kosovu, situira Ali Keljmedija u historiju Albanije. Taj dojam pojačava izbor literature u kojoj prevladavaju djela albanske historiografije, uz nešto jugoslavenskih (ne općih nego posebnih djela) i bugarskih. Stoga se čitaocu nameće pitanje: zašto je *tako koncipirana i napisana* knjiga uopće objavljena u Jugoslaviji? Posve je razumljivo da je takva ličnost, koja se u mladosti otisnula iz rodnog kraja, postavši aktivistom pokreta radničke klase u Albaniji, i prikazana kroz povijest toga pokreta. No svakog objektivnog čitaoca će zasmetati razlika u prikazivanju Keljmedijevo života u Jugoslaviji i života i revolucionarne djelatnosti u Albaniji. Pri tome se teško složiti s metodom po kojoj je Keljmedij prikazan u historiji progresivnoga nacionalnog i radničkog pokreta Albanije, a definiran kao istaknuta nacionalna ličnost u historiji albanskog naroda van stvarnog prostora i vremena. A činjenice pokazuju da je riječ o ličnosti koja je sasvim sigurno svojim djelom inspirativna za Albance ma gdje da žive, ali je Ali Hadrijevim djelom ugrađena

u povijest Albanije, i to na način koji teško može prihvatiti historičar marksist. Za autora Ali Hadrija, koji živi i radi u Jugoslaviji, ne mogu se naći opravdanja kada se koristi metodologijom i instrumentarijem ideološki obojene »partijne« historiografije zatvorene u stereotipne dogmatske klišeje reduciranog marksizma, frazeologiju i ritualnost u ocjenjivanju povijesnih pojava i ljudi — kakva je albanska historiografija. Lako se može utvrditi da je literatura i izvorna podloga monografije premoćno albanska. Korištena su opća i specijalizirana djela o historiji Albanije, zbirke objavljenih dokumenata, građa koja se čuva u albanskim arhivima, te izjave memoarskog tipa vrlo svježeg datuma. Normalno je da je i o Ali Keljendiju, tom nesuđenom sekretaru Albanske komunističke partije, kako je 1939. zapisao Veljko Vlahović u povodu njegove smrti u Parizu, najviše radova i knjiga napisano u Albaniji. Kada bi se to iskoristilo na razini identificiranja i opisa pojava i činjenica nitko ne bi mogao imati ništa protiv. Ali se ne može prihvatiti prenošenje ocjena iz te historiografije, jer su daleko ispod dosegnute razine metodologije u historiografiji komunističkog pokreta u Jugoslaviji.

Kad je već imao veće mogućnosti uvida u građu koja se čuva u Albaniji od ijednoga drugog jugoslavenskog historičara (najnoviji podaci su 1980!), zašto to nije iskoristio i za istraživački napor kojim bi obogatio naše spoznaje, na primjer o albanskim dobrovoljcima u interbrigadama, kad je među njima bilo i Albanaca iz Jugoslavije? No on je primijenio redukcionizam posve neshvatljiv za historiografiju ove zemlje. Prikazujući rad A. Keljendija na agitaciji i organizaciji slanja dobrovoljaca, autor navodi podatak o nekoliko desetaka interbrigadista Albanaca, a poimence nabraja samo poginule. Tu se javljaju dva pitanja. Prvo, kada je već imao uvid u glasilo albanskih »dobrovoljaca slobode« i priliku da barem s jednim od njih razgovara, zašto to nije iskoristio da eventualno dopuni popis Albanaca iz Jugoslavije, koji su se borili na strani republike u Španjolskoj? Već se uvidom u popis jugoslavenskih interbrigadista koji je objavljen 1971. i neprestano se dopunjava istraživanjima može naći šestorica Albanaca sa Kosova i iz Makedonije i ustanoviti da su na tom spisku poginulih, koji navodi A. Hadri, njih trojica. Drugo — nije valjda problem u tome što su neki od »Španaca« kasnije izgubili svoje mjesto u albanskoj povijesti kao Mehmed Šehu, na primjer, kojega možemo naći u dvotomnoj monografiji Hughja Thomasa »Španjolski građanski rat« (knj. 2, str. 356) među dobrovoljcima koji su se kasnije našli na važnim položajima u svojim zemljama. Zašto bi to obvezivalo jugoslavenskog autora? Thomas spominje brojku od tridesetak dobrovoljaca iz Albanije. Zaista je neshvatljivo zašto takav suženi i nama strani pristup temi u knjizi koja se objavljuje u Jugoslaviji.

Čini se da je ključ za razumijevanje autorovog pristupa već u predgovoru: »Ali Keljendiju je, uporedo sa najistaknutijim ličnostima istorije albanskog naroda, dato značajno mesto u *sintezama novije albanske istoriografije*, u kojima se tvrdi da je sa *pravilnom marksističko-lenjinističkom linijom koju je on sprovodio* (potcrtala S. K. O.) povezana novija faza razvoja i rasta radničkog i komunističkog pokreta u Albaniji tridesetih godina našeg veka« (Predgovor, str. 7). Kada bi ta fraza o pravilnosti linije koja je izvanredna ilustracija dogmatske »partijnosti« bila izuzetak, mogli bismo je objasniti kao posljedicu prevelikog oslanjanja na terminologiju suvremene albanske historiografije. No pokazat će se da takvi sklopovi fraza zamjenjuju očekivano vrednovanje povijesnih činjenica, pojava i procesa koje autor opisuje. On je naprosto ostao

zarobljenikom shematizma i frazeologije te historiografije, što se može ilustrirati primjerima. Govoreći o Korčanskoj komunističkoj grupi, autor ocjenjuje da je ona »[...] obeležila značajan zaokret zahvaljujući nesebičnoj pomoći u pravilnom usmeravanju od strane Ali Keljmendija« (str. 45, potcrtala S. K. O.). Zatim na narednoj (46) stranici piše: »To pokazuje da je on *mislio i delovao kao zdrav kadar* radničkog pokreta kao revolucionar *nadojen* lenjinističkim idejama u organizovanju i delovanju partije radničke klase« (potcrtala S. K. O.). Na jednom mjestu (str. 76—77) autor citira ocjenu iz Historije Albanije (*Historia e Shqipërisë*, Tiranë, 1974) Krista Frasherija i Stefanoqa Palloa, da je Keljmendi »[...] sredinom tridesetih godina *istupio sa 'parolom* narodne revolucije' i izbavljanja zemlje ispod Zoguovog feudalno-buržoaskog režima [...]« (potcrtala S. K. O.). Ocjenjujući značenje Ali Keljmendija, autor piše: »Život i revolucionarno delo Ali Keljmendija u potpunosti se *poklapa sa tri slavna istorijska perioda albanskog naroda* [...]« (str. 107, potcrtala S. K. O.). Ti su periodi: posljednja faza preporoda i nastavak albanskog nacionalnog pokreta u vrijeme balkanskih ratova, prvoga svjetskog rata i poslije njega; period demokratskog pokreta i junske revolucije (1924. u Albaniji) i period nastanka, razvoja i rasta albanskog komunističkog pokreta. Pri svemu tome nas očito ne treba ništa smetati što je u prvom periodu dobar dio vremena (barem do 1914) Ali Keljmendi dijete i dječak. To je onda zaista samo mehaničko »poklapanje« s dijelom prvog perioda. Za ostala dva perioda mogli bismo primijetiti da je Keljmendi u njima aktivan činilac, pa mu se opet život i djelo — ne mogu kao nešto odvojeno od povijesnih tokova samo »poklapati« s označenim periodima.

Citirat ćemo još zaključak monografije: »Jednom rečju boreći se svim bićem za velike nacionalne i komunističke ideale, dajući veliki doprinos organiziranju i razvoju albanskog komunističkog kao i antizogističkog i antifašističkog pokreta, samopregorno se angažujući na pripremanju potrebnih uslova za osnivanje Komunističke partije Albanije, te istorijske misije, koju su ostvarili albanski komunisti koji su sačinjavali *zdravo jezgro* komunističkog pokreta početkom drugog svjetskog rata, *uz podršku KPJ*, Ali Keljmendi je, kao istaknuta istorijska ličnost zauzeo zasluženo, visoko i značajno mesto u istoriji albanskog komunističkog pokreta i *šire*« (str. 111—112, potcrtala S. K. O.). Uvjerena sam da bi već samo nabranje imena u tom »zdravom jezgru« koje je osnovalo KPA pokazalo velike razlike između naše i albanske historiografije, a da i ne pokušamo analizirati sadržaj tog pojma koji asocira i na postojanje »nezdravog« dijela u komunističkom pokretu Albanije, pa ma šta to značilo. Nije jasno zašto se autor odlučio da konkretnu i vrlo neposrednu suradnju KPJ i komunističkih organizacija u Albaniji u stvaranju KPA označi samo kao *podršku*. Nadamo se da ono »šire« na kraju obuhvaća i zemlju u kojoj je Keljmendi rođen, jer njegovo djelo treba da bude i sastavni dio revolucionarne povijesne svijesti komunističkog pokreta u Jugoslaviji, u prvom redu jugoslavenskih komunista Albanaca. Na žalost, način na koji je prikazano nije baš u funkciji izgradnje takve svijesti.

Treba potpuno samokritički reći da suvremena jugoslavenska historiografija zaista nije cvjetni vrt — u njoj na cvijeće asocira možda samo »stotinu cvjetova« različitosti metoda i pristupa, od marksističkih do tradicionalnih — ali već odavno napustila je pristup i nivo interpretacije kojima se u svojoj monografiji koristi Ali Hadri. Tu se očito pokazuje problem nepovezanosti historio-

grafiji i historičara u našoj zemlji u kojoj jezične barijere imaju nemalo značenje. Stoga se i može dogoditi da u osnovi prirodna orijentacija albanske historiografije na Kosovu i na historiografiju u Albaniji ima za rezultat potpuno nekritički odnos a koji pak za rezultat ima prevladanu i neprihvatljivu metodologiju.

2.

U prvom poglavlju, koje opisuje djetinjstvo i mladost A. Keljmendija u Jugoslaviji (1900—1923), ima u najmanju ruku čudnovatih formulacija. Čovjek se rodio u Peći u siromašnoj porodici zemljoradnika koja je sudjelovala u albanskom nacionalnom pokretu. Autor nas upozorava na oskudnost podataka o tom periodu Keljmendijeva života »za sve vreme njegovog boravka na Kosovu«, a to se pak vrijeme potpuno poklapa s »periodom njegove najranije mladosti«. To su tako nespretne formulacije da ispada kako Keljmendi u svojoj najranijoj mladosti boravi na Kosovu, kao da je od nekuda došao, a ne da jednostavno živi zato što je tamo i rođen. Kad situira Kosovo u šire povijesne, vremenske i teritorijalne sklopove, onda je ono u Otomanskoj Carevini (str. 11), u balkanskim ratovima vojske kraljevina Srbije i Crne Gore okupiraju najveći dio Kosova (str. 13), prvi svjetski rat *zahvaća* i Kosovo (isto), pa se spominju austrougarska i bugarska okupacija (str. 13—14). Zatim u listopadu 1918. na Kosovo dolaze francuske i srpske trupe — i sve do kraja poglavlja nigdje nema spomena jugoslavenske države, odnosno ne baš beznačajne činjenice njezina osnivanja. Način na koji je u knjizi opisana očito nemila epizoda kada su četnici Koste Pećanca 1918. prije dolaska francuskih trupa, skinuli albanske zastave sa općine i još nekih zgrada u Peći, a zatim ih pogazili i poderali, pokazuje da je autor skloniji to potencirati kao simbol crnih dana koji očekuju Albance nego objasniti prave socijalne i nacionalne odnose. Na takav zaključak upućuje činjenica da na tri mjesta u tekstu govori o zastavi — u *jednini*, iako kaže da je vijorila »na zgradu opštine i na drugim zdanjima u gradu« (str. 14). Doduše četnicima su podršku pružili i neki domaći feudalci, pa se može pretpostaviti da je bilo i drugih Albanaca koji su u složenom međudržavnom odnosu klasnog i nacionalnog interesa izabrali onaj prvi. Ali prema autoru to što su četnici »skinuli i pocepali albansku zastavu«, »pogazili i pocepali albansku zastavu« — a ta se vijest brzo proširila po celom Kosovu i šire — za »Ali Keljmendija, kao i za druge Albance gaženje i cepanje albanske zastave od strane četnika Koste Pećanca nije bilo slučajna epizoda; to je bio težak atak, koji je nagoveštao da je velikosrpska buržoazija odlučna da i dalje vodi svoju antialbansku politiku« (svi citati sa str. 14—15, potcrtala S. K. O.). Ali Keljmendi bio je iz siromašne porodice koja je očito i u Turskoj, i u Crnoj Gori, i u Jugoslaviji živjela u najmanju ruku u složenim odnosima ne samo zbog državne vlasti, već i zbog ostataka feudalnih odnosa, zbog utjecaja vjerske pripadnosti i na kraju — ali ne posljednje, zbog nepriznavanja nacionalnih prava i prava i statusa nacionalne manjine. Znači da su mnogi faktori u igri pa se oni — i zbog današnjice moraju objektivno tumačiti a ne zamagljivati na nivou simbolike koja i danas neće pridonositi da se pravi odnosi zajedničkog života prestanu prekrivati zastavama, već da se — i doprinosom nas historičara — nastave graditi u svim dimenzijama ljudskosti, za čovjeka dostojnu buduć-

nost. Bolna iskustva iz prošlosti svakog našeg naroda morala bi biti osnovica mudrosti, a ne mržnje — i u sadašnjosti i u budućnosti.

Ali Keljmendi se 1919. odlučuje za kačačko četovanje u Rugovu. Velika je šteta što tako malo saznajemo o kačacima, iako je o tome objavljena i jedna monografija (L. Rushiti, *Lëvizja Kaçake në Kosovë, Prishtinë, 1981*). Fraze o tome kako činjenica da je Keljmendi kao devetnaestogodišnjak otišao u kačake »pokazuje da je u svojoj duši nosio čvrsto osećanje revolta protiv nacionalnog ugnjetavanja« i da je »bio odlučan u nameri da stupi u aktivnu borbu za prava svog naroda« (str. 15) ne govore mnogo. *Mi* zaista ne možemo znati što je taj čovjek nosio u duši. Kad je upoznao socijalističke ideje, Ali Keljmendi je prema autoru »[...] još tada, u dubini svoje savesti, dao svečanu zakletvu, koja će dati pečat celom njegovom životu: da će se svim snagama angažovati u velikim političkim bitkama ne samo protiv nacionalnog ropstva, već i protiv socijalne porobljenosti« (str. 15, potcrtala S. K. O.). Bez obzira je li ta patetično-romantična formulacija koja bi imala označiti Keljmendijevo političko osvješćivanje autorova ili ju je formulirao Musa Keljmendi s kojim je razgovarao u Tirani 1980, ili se nalazi u knjizi Krste Aleksića — lišena je svake ozbiljnosti, da ne govorimo o historijskom materijalizmu koji bi barem u svojoj metodološkoj dimenziji morao biti prisutan kod svih historičara koji sebe smatraju marksistima.

Autor u kratkim potezima daje informaciju o radničkom pokretu i djelovanju KPJ na Kosovu i u Peći. Tako saznajemo da je Ali Keljmendi agitirao za komunističku listu na izborima za Konstituantu. Spominje i Obznanu i Zakon o zaštiti države, i uspijeva da do kraja tog poglavlja ni jednom ne spomene Jugoslaviju. Tako Keljmendi odlazi iz Peći i *prebacuje se u Albaniju* čime završava »[...] prvi period njegove revolucionarne delatnosti na Kosovu« (str. 17). Za čitaoca ostaje tajna koji je to drugi period njegove revolucionarne djelatnosti na Kosovu — jer je u Jugoslaviju došao nakratko 1925 (Peć, Mitrovica, Beograd), a pokušao doći 1930. Sva aktivnost poslije 1923. vezana mu je uz Albaniju i njezin demokratski i radnički pokret, pa i onda kada se nalazi u emigraciji.

Iako je vrlo zanimljivo pratiti životni put Ali Keljmendija i proces u kojem se od nacionalnog borca formira u proleterskog revolucionara u društvenim uvjetima Albanije, pogotovu na osnovi objavljenih dokumenata, ipak nam je najzanimljiviji proces u kojem se rađa radnički pokret u Albaniji, jezgre iz kojih će nastati Komunistička partija, sindikalne organizacije. No ne možemo se složiti s autorom da je tu riječ o komunističkom pokretu. Za pokret nedostaje politička partija proletarijata koja bi osim jedinstvenog programa imala i organizaciju barem u najvećim centrima u zemlji — ne ćelije i grupe ćelija koje nisu idejno jedinstvene — nego jedinstvenu organizaciju. Ne može sama sindikalna organizacija biti — komunistički pokret. Sam Ali Keljmendi učinio je izuzetno mnogo na stvaranju pretpostavki za formiranje Komunističke partije. Prošao je složen put do komunističkog revolucionara: od kačaka u Jugoslaviji, preko pripadnika demokratskog pokreta u Albaniji, nacionalnorevolucionarne organizacije u emigraciji, do aktivista Kominterne koji djeluje na stvaranju Komunističke partije i antifašističkog pokreta udružujući nacionalnorevolucionarne i klasnorevolucionarne težnje ka zajedničkim ciljevima.

U prikazu toga dijela života A. Keljmendija, koji je također opterećen shematizmima i općim mjestima, posebno je zanimljiv proces u kojem A. Keljmendi

postaje komunist. Poslije poraza Fan Nolja odlazi s njegovom grupom u emigraciju (Italija, Austrija). U Beču pristupa organizaciji Nacionalnorevolucionarni komitet (KONARE) koja je stvorena uz pomoć Balkanske komunističke federacije (BKF) i pripada njezinom lijevom krilu, u organizaciji (ili grupi) unutar KONARE koja se zove »sinovi« »Baškimija« (Bratstva). Zaista je šteta što barem osnovni nazivi nisu dosljedno prevedeni sa albanskog. Među članovima »Baškimija« koji su na inicijativu G. Dimitrova poslani u Sovjetski Savez preko MOPRO-a bio je i A. Keljmendi. Tu je najprije dobro naučio ruski jezik, a zatim pohađao školu za graničare u Lenjingradu (str. 34, autor je zove »granična škola 'Deržinski'« — ali se iz konteksta vidi da se tu školuju pogranični službenici). Nakon godine dana, jer je škola zatvorena, 1927. dobiva službu carinika u odeskoj luci. Tu je obolio od tuberkuloze pa se vraća u Lenjingrad gdje radi kao transportni radnik u nekom institutu. Tada postaje kandidat za člana VKP(b) (ne KPSS, jer to ime nosi Partija tek od 1956. godine!), a zatim ga primaju u članstvo albanske komunističke grupe, koja je bila osnovana 1928. godine. Ta nam je rekonstrukcija bila neophodna da bismo shvatili proces kroz koji se iz demokratskog nacionalnog pokreta Fan Nolja izdvaja lijevo krilo i kako njegovi pripadnici postaju komunisti. Istodobno, posredstvom BKF dolazi do zaokreta u organizaciji KONARE i ona postaje Komitet nacionalnog oslobođenja (KNO), koji oslobođenje Albanije od Zoguovog režima stavlja u savez i međuodnos s borbom svih balkanskih naroda. To je utjecaj politike Kominterne koja posredstvom svojih specijalnih organizacija nastoji okupiti i pripadnike demokratskih i oslobodilačkih pokreta pojedinih zemalja. Dimitrov je na tome angažiran zato što je bio u rukovodstvu, odnosno sekretar BKF, u vrijeme Keljmendijevog odlaska u političku emigraciju. Način na koji je autor prikazao odlazak A. Keljmendija u Sovjetski Savez i boravak u njemu zaista je pretjeran. Ako je netko poslan na školovanje da bi se naoružao revolucionarnim proleterskim iskustvom, da bi postao komunistički kadar (str. 34), da bi se »izgrađivao kao rukovodeći kadar radničke klase, potekao iz njenih redova« (str. 36) — najprije je morao biti član KP, a poslani bi ga najvjerojatnije na KUNMZ, a ne u školu za carinike. Pravi životni put Ali Keljmendija mnogo je zanimljiviji, kao što smo vidjeli iz činjenica, nego bombastični prikaz koji ga treba naknadno smjestiti tamo gdje se nije nalazio i njegovu seljačko porijeklo prebacivati u redove radničke klase. Ako se uopće govori o kadrovima, onda je to odvajanje lijevih grupa od pokreta demokratske buržoazije i njihovo pripremanje za komuniste. Isti je slučaj s marksističko-lenjinističkim obrazovanjem. Autor piše da je Ali »nastavio sa proučavanjem marksističko-lenjinističke literature« (str. 36), a u knjizi Alijevog druga Rešata Keličija, koju citira, stoji da se bavio »studiranjem, proučavao je istoriju Partije, nešto iz opšte kulture i čitao novine da bi bio u toku dnevnih događaja« (str. 36). Po istom izvoru Ali je bio »bistar, brzo je savlađivao predmet i diskutovao upravo kao da je završio neku visoku partijsku školu« (str. 36, potcrtala S.K.O.). Keliči bilježi i način na koji je Keljmendi nenametljivo razgovarao sa svojim drugovima iz »Baškimija« i vrlo jednostavnim i njima bliskim riječima ih upozoravao »da revoluciju radnika i seljaka izvode *sinovi sirotinje koja pati*, a ne oni koje odnosi struja kao što reka nosi trule krlje kada nabuja« (str. 36, potcrtala S.K.O.). Zašto od čovjeka koji je posjedovao tako divan osjećaj za pravdu i potrebu da ga usmjeri na borbu i za socijalnu i za nacionalnu slobodu praviti ono što u tom razdoblju svog života nije bio? On je u Sovjetskom Savezu *postao komunist*, a nije kao takav kadar tamo došao. Dokaz

za to su aktivnosti na formiranju komunističke grupe u Moskvi i slanju njezinih članova 1930. da rade na formiranju *komunističkih grupa u Albaniji* koje bi postale osnova za stvaranje KPA, kako je pisao Dimitrov Balkanskom sekretarijatu IKKI u rujnu 1929. Zašto se autor odlučio da pod faksimil toga pisma (na str. 38) stavi potpis »Direktive Kominterne Albanskom komunističkom pokretu« posve je nejasno. Kako nešto što se upućuje IK Kominterne može biti njezina direktiva? Kako pismo u kojem se govori o *dugotrajnom i brižljivoj pripremi na stvaranju KP*, koji treba započeti formiranjem *komunističkih grupa* može biti *direktiva komunističkom pokretu*? Sam autor kaže (na str. 37) da je odluka BKF iz 1921. o formiranju KP Albanije više puta ponavljena u BKF i KI. Očito je da za ostvarenje te odluke u samoj Albaniji nije bilo uvjeta.

Ali Keljmendi dobiva zadatak da radi na Kosovu, ali mu je to nemoguće zbog diktature, a bio je poznat i kao kačak, a ne kao »poznati i kompromitirani komunist« (str. 41). Ocjena da je taj zadatak dobio »kao najizgrađeniji među albanskim komunistima« i jer je imao »solidnu marksističku potkovanost« (str. 39) opet pati od pretjerivanja. Zadatak da na Kosovu radi na »razvijanju komunističkog, radničkog i nacionalnooslobodilačkog pokreta« (str. 39) malo je pretjeran, jer je to vrijeme najžešćih progona KPJ, a i pitanje je kakav bi to poseban pokret Albanaca na Kosovu trebalo razvijati bez veze sa jugoslavenskom Komunističkom partijom? Na Kosovu se pokret mogao obnavljati samo u okviru djelatnosti KPJ i ostalih organizacija komunističkog pokreta.

Ne mogavši doći na Kosovo, Ali Keljmendi se, koristeći se amnestijom, vraća u Albaniju. Tu radi na formiranju novih i proširenju tadašnjih komunističkih grupa, te na njihovu povezivanju. Najviše je radio i najviše uspjeha imao u Korči, gdje su komunisti radili i na sindikalnom organiziranju radnika. Tim je radom pridonosio stvaranju osnova za konstituiranje revolucionarnoga radničkog pokreta. I u Albaniji i u emigraciji nastojao je okupljati antifašističke snage na osnovama nove narodnofrontovske politike Komunističke internacionale. Albanske vlasti pratile su njegovo djelovanje označavajući ga od političkog odmetnika 1930. do opasnog propagandista 1936. Bio je interniran u zemlji a zatim protjeran.

U emigraciji se posebno angažira na organiziranom slanju dobrovoljaca u interbrigade u Španjolsku. Na žalost, način na koji je autor prikazao taj aspekt Keljmendijevog djelovanja nedostatan je, kao što je već rečeno. I tu ima općih fraza koje zamjenjuju prave ocjene te značajne pojave. Ne bismo se mogli složiti s ocjenom, koju autor prenosi iz albanske monografije, o borbi Albanaca u Španjolskoj da albanski narod »preko svojih dobrovoljaca nije zaostao za drugim narodima u *produbljavanju simpatija* prema borbi španskog naroda i svoje *mržnje protiv fašizma*« (str. 94). Pripadnici albanskog naroda — očito, u skladu sa svojim mogućnostima, dobrovoljcima koji su uspjeli stići do Španjolske da bi se borili i ginuli u prvom oružanom sukobu protiv snaga fašizma — nisu samo produbljivali simpatije i mržnju, nego su davali živote, a to je najviši mogući izraz borbene solidarnosti. Na žalost, autor se ograničio na poimenično nabranje poginulih, ali ni tu nije naveo da su Urfan Agoli (rođen u Debru), Asim Vokši (rođen u Đakovici) i Džemail Kada (rođen u Peći) bili iz Jugoslavije. Na spisku jugoslavenskih »španaca« još su i Šaban Baša (iz Peći), Emruš Miftari (iz Peći) i Veli Dedi (iz Medveđe). Neshvatljivo je da tog podatka nema u Hadrijevoj knjizi. U glasilu albanskih interbrigadista »Vullnetari i lirise«

(Dobrovoljci slobode) sigurno bi se našlo još podataka, a nešto je sigurno mogao ispričati i španski borac Mane Nišova s kojim je autor razgovarao 1980. u Tirani. Mane Nišova bio je neko vrijeme u Parizu s Keljmendijem u jesen 1937, dakle, u jeku akcije na organiziranom slanju dobrovoljaca. Dio Albanaca otišao je na španjolsku frontu iz vojne akademije u Torinu, kamo su bili poslani na školovanje iz Albanije. Sama ta činjenica ukazuje na otpor režimu iz sredine od koje je taj očekivao najjači oslonac. Na španjolskim frontama Albanci su se borili u talijanskim jedinicama, najprije u bataljonu »Garibaldi« a zatim u istoimenoj 12. internacionalnoj brigadi i u bataljonu »Dimitrov« 129. internacionalne brigade. Možda ih je bilo i u drugim jedinicama. No A. Hadri to, na žalost, nije istraživao.

Ali Keljmendi umro je u emigraciji, u Parizu 1939. Na sahrani bilo je i nekoliko Jugoslavena o čemu je već spomenutu bilješku ostavio Veljko Vlahović. Na žalost, u izvoru koji navodi autor nije zabilježeno tko je govorio u ime KPJ.

Zaista je šteta što autor nije zabilježio da je već 1949, kada je informbirovska kampanja protiv Jugoslavije bila unisona i u punom jeku, Vladimir Dedijer u knjizi »Jugoslavensko albanski odnosi (1939—1948)«, koju je *Borba* objavila u Beogradu — pisao o Aliju Keljmendiju. Opisujući proces koji je doveo do formiranja KP Albanije, Dedijer citira rezoluciju osnivačke konferencije KPA. Spominje (na str. 8 i 9) Keljmendijev dolazak u Albaniju 1930, njegov rad u Korči, rad na formiranju komunističkih grupa, zatim frakcijske sukobe među komunističkim grupama u Albaniji poslije njegova odlaska u emigraciju. Kao izvor navodi »Rezoluciju glavnijih komunističkih grupa u Albaniji (poglavlje II), donesenu na Konferenciji za oformljavanje KP Albanije u Tirani 8. novembra 1941. godine«. Prijevod s albanskog malo je nezgrapnan, ali se vidi nastojanje da taj, u knjizi V. Dedijera uvodni prikaz nastajanja KPA ima što solidniju izvornu podlogu.

3.

Nakon rezimea na albanskom i francuskom jeziku kao prilog je objavljen izbor građe koju je autor podijelio u tri grupe: *Izvjestaji*, *Pisma*, *Dopisi*. Te se podjele nije baš najdosljednije držao pa bi snalaženje bilo olakšano da je izrađen sadržaj dokumenata poimenično. Inače, praćenje izvora i literature u bilješkama nije također sretno riješeno. Umjesto da se u svim daljnjim bilješkama poziva na onu u kojoj je neki podatak *prvi put* naveden, autor nas upućuje na bilješku u kojoj se već posredno poziva na tu prvu. Npr., u bilješci 162, poziva se na bilješku 73, a u njoj na *autora djela* koje je prvi put citirao u bilješci 1!

Problem za pažljivog čitaoca predstavlja i način na koji su označeni dokumenti koji se objavljuju. U prvoj grupi dokumenata (*Izvjestaji*) objavio je Keljmendijeve izvještaje Kominterni, ali nije jasno je li u rukama imao originale. Nisu navedene uobičajene signature Arhiva Kominterne. Ispod tri izvještaja piše: »Izdaje se prema prevodu sa njemačkog jezika« i uz to se navode stranice iz monografije Sotira Manušija o Aliju Keljmendiju izdane u Tirani 1960. Nije jasno je li tekst sa njemačkog preveden već u Manušija i šta je s originalom. Četvrti i peti izvještaj imaju bilješku: »Objavljuje se prema foto-

kopiji«, odnosno »Objavljuje se na osnovu fotokopije« i oznaku stranica Manušijeve monografije. Nije jasno što to znači.

U grupi pisama objavljena su Keljmenđijeva pisma i pisma upućena njemu, ali i jedan dopis i priznanica iz Keljmenđijeve prepiske s vlastima u vrijeme internacije, bilješka Veljka Vlahovića o Keljmenđijevoj sahrani, ali i članak o toj sahrani iz lista »Sazani«. Među dopisima u tako označenoj grupi dokumenata nalaze se dijelovi članaka i članci iz listova »Liria Kombetarë« i »Vullnetari i Lirisë«, te sadrži nekih brojeva dvaju biltena komunističke grupe iz Korče.

Dok je u nekim slučajevima precizno navedeno *koliko redaka nedostaje* u drugima oznake točkicama za kraćenje uopće nisu objašnjene. Šteta, jer nije baš jednostavno otići u albanske arhive, a iz njih je najveći broj dokumenata.

Metoda A. Hadrija, primijenjena pri pisanju ove monografije, u prvom je redu zastarjela, jer prikaz povijesnih pojava i procesa opterećuje dogmatskim shematizmom i određenim redukcionizmom, pa se čovjeku čini da bi još mnogo mogao saznati i o Aliju Keljmenđiju i o vremenu u kojem je živio. Oslanjanje na albansku historiografiju zaista je pretjerano, jer se o problemima i temama o kojima piše može složiti mnogo raznolikija lepeza literature i izvora.

Pisanje knjige o Aliju Keljmenđiju, jednom od najistaknutijih albanskih komunističara, pružalo je priliku da se izborom drugačijega metodološkog polazišta prikaže, problematizira i vrednuje povijesni proces rađanja i izgradnje modernoga revolucionarnog pokreta radničke klase u složenim uvjetima albanskog društva, ali ta prilika nije iskorištena. Ostali smo prikraćeni i za dublji prikaz onih niti i veza, koje su Alija Keljmenđija povezivale sa rodnim Kosovom — a time i sa Jugoslavijom, i za njegov odnos prema komunističkom pokretu u našoj zemlji.

Takve bi knjige morale povezivati, objašnjavajući historijske sklopove koji su sudbinski vezali balkanske narode, već zbog budućnosti u kojoj će, nadamo se, biti manje razdvajanja.

Stanislava Koprivica-Oštrić

Uz knjigu MIRJANE GROSS, Počeci moderne Hrvatske, Zagreb 1985/1986, 521 str.

Mirjana Gross, Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850—1860 (Izdavači: Globus i Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Recenzenti: Josip Adamček i Nikša Stančić). Nakon predgovora Problemi istraživanja i stanje izvora, 5—8, Kratice, 9, Mjere, utezi i valute, 10, slijedi glavni tekst podijeljen u jedanaest osnovnih poglavlja, 11—474, Izvori i literatura, 475—494, Zaključak na njemačkom jeziku, 495—501, Kazalo osobnih imena, 503—512, Kazalo zemljopisnih imena, 513—518, te sadržaj knjige, 519—521. S jednim odlomkom iz knjige čitalac se mogao upoznati i ranije jer je objelodanjen u Časopisu za suvremenu